

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

ЗА ТЕРИТОРИЈАТА НА ОХРИДСКАТА КНИЖЕВНА ШКОЛА

Книжевен центар и книжевна школа. По завршувањето на Моравската мисија дел од учениците на Кирил и на Методиј се спуштаат кон словенскиот југ. Тука тие продолжуваат со својата преведувачка дејност и формираат центри на писменоста. Во најстариот период на словенската писменост словенскиот југ познава два големи центри кои прераснуваат во школи на писменоста – тоа се Преславската книжевна школа во Бугарија и Охридската книжевна школа во Македонија. Секако треба да се прави разлика помеѓу книжевен центар и книжевна школа, тема што веќе повеќепати била предмет на интерес на славистиката.

Што се подразбира под книжевна школа? Кога зборуваме за ракописите од црковнословенскиот период обично велíme дека ѝ припаѓаат на одредена книжевна школа, односно ги класифицираме според определени карактеристики што ги поседуваат (Угринова-Скаловска 1986:51). Но, под поимот книжевна школа не треба да се подразбираат само група заеднички карактеристики, ниту институција тесно врзана за еден локалитет. Таа не треба да се разбира ни како единствен скрипториум, книжевна работилница во која писмени луѓе „граматици“ преписувале или преведувале на словенски јазик книги наменети за црквата. Под поимот книжевна школа исто толку треба да се подразбира и поширока и подолготрајна книжевна дејност на поголема или помала територија, со заеднички јазични и правописни карактеристики (Угринова-Скаловска 1986:52). Во науката често под поимот книжевна школа се подразбира манир на пишување, низа од правописни и јазични карактеристики. Според различните решенија за одредени категории во историјата на српската писменост се издвоиле три правописни типа кои се нарекуваат школи (Јерковиќ 1980:21). Тоа се трите српски ортографски школи: Рашката, Босанско-хумската и Ресавската. Поимот книжевна школа треба да се разликува од поимот книжевен центар. Во историјата на јужнословенските литератури се смета дека книжевната школа се карактеризира со единство на графиката во стандардот на нејзиниот тип и форма, единство на правописот во ортографската норма и единство на книжевната традиција којашто е цврсто сврзана со определен круг творци (Богданович 1983:106). Сепак, некогаш дел од овие карактеристики ја да-

ваат само општата слика на епохата, а не се специфички само на одредена школа. Поимот книжевен центар е близок до поимот за скрипториум, но сепак не е еднаков со него. За да биде еден манастир книжевен центар не било доволно да има само писарска работилница и библиотека, туку е неопходна и определена продуктивност, односно нужна е размена на литературната материја (Богданович 1983: 108). Еден книжевен центар веројатно имал и самостоен мотив за конституирањето (култот на Јован Рилски за Рилскиот манастир; на св. Сава за Милешево, ќе додадеме и култот на св. Климент Охридски за Охрид или св. Гаврил Лесновски за Лесновскиот манастир). Еден центар можел да претендира и за определена ролја во животот на црквата. Всушност, книжевните центри се создаваат за потребите на црквата и сè до крајот на XVIII век носат силно религиозен облик (Динев 1946–1947: 401).

Во Бугарија се изделуваат две поголеми книжевни школи и тоа постарата, Преславска и подоцна Трновската книжевна школа која со реформите на патријархот Евтимиј одиграла важна улога во реформите на словенската писменост пошироко.

Во Македонија во книжевната традиција се изделуваат две значајни книжевни школи Охридската и Лесновската кои имале свои центри во Охрид и во Лесновскиот манастир. Двете школи не ги сфаќаме како врзани само за определена тесна територија. Кога се зборува за Лесновската школа, која е од понова дата и својот процут го доживува во XIV век, се знае дека таа зафаќала поширока територија, а не само еден манастирски локалитет. Во рамките на оваа школа дејноста се одвивала, покрај во Лесновскиот манастир, во повеќе скрипториуми: манастирот Карпино, Сарандопорскиот скрипторски центар (Осоговски манастир), манастирот Матејче, Марковиот манастир и други (Бицевска 2000: 22–25).

Охридската книжевна школа уште во почетоците на своето формирање имала авторитет на значаен книжевен центар заради личноста на нејзиниот основоположник Климент Охридски. Несомнено најсилна фигура што директно го продолжува кирилometодиевото дело. Климент, покрај тоа што бил плоден автор и оставил низа книжевни дела, и самиот преведувал богослужбени книги. Така, познато е дека првиот словенски превод на цветниот, а веројатно и редактирањето на посниот триод, е негово дело. За да се поддржи словенската богослужба потребно било да се создадат кадри од словенски духовници. За таа цел Климент оснива училишта во поголеми и помали средишта во областа и во нив подготвува ученици (Динев 1946–47: 404).

Во последно време се истакнува и посебноста на литургиската традиција во охридскиот регион. При формирањето и развитокот на словенската богослужба во X–XII век особено место имала словенско-грчката контактна зона којашто се наоѓала на територијата на јужна Албанија и југозападна Македонија (Пентковски 2011: 656), при што според одделни текстолошки и литургиски признаци се истакнува поврзаноста со грчките ракописи од јужноиталијанско потекло и се зборува за словенска литургиска традиција од охридско-преспанскиот регион (Пентковски 2011: 659).

Охридската книжевна школа, особено силен културен и црковен центар уште од IX век, покривала територија поширока од самиот Охрид. Обично во литературата повеќе значење му се придава на југозападниот и на централниот дел на Македонија, односно епископската област на св. Климент наречена Кутмичевица². На оваа територија се настанати повеќе ракописи со правописни, морфолошки и лексички карактеристики кои ја одликуваат Охридската книжевна школа како Добромировото евангелие, Охридскиот апостол и Битолскиот триод од XII век, Григоровичевиот паримејник XII-XIII век, низа ракописи од XIII век меѓу кои се Болоњскиот и Дечанскиот псалтир, Шафариковиот, Загрепскиот и Орбелскиот триод др. Овдека сакаме да покажеме, преку примери од неколку ракописи, дека оваа територија треба да се прошири и на јужномакедонскиот ареал. Посебно се izdelува една група текстови што по низа свои признаци ѝ припаѓаат на Охридската книжевна школа, а според одредени локални дијалектни црти се поврзуваат со јужномакедонските (егејски) говори. Тоа се: Добромировото евангелие од XII век (понатаму *Дбм*), најстар ракопис од македонска редакција, Григоровичевиот паримејник од крајот на XII и почетокот на XIII век (понатаму *Григ*), Хлудовиот триод од XIII век (понатаму *Хлуд*) и Погодиновиот псалтир³ од XIII век (понатаму *Пог*).

Во темава што е предмет на наш интерес се вкрстуваат два значајни сегменти што ѝ даваат белег на историјата на словенската писменост: значењето на Охридската книжевна школа и значењето на јужномакедонските говори.

Охридска книжевна школа. Охридската книжевна школа се одликува со низа специфики на различни рамништа. Пред сè, се izdelува со својата конзервативност и директно продолжение на кирилometодиевската традиција (Рибарова 1986:60). Ова секако има врска со личноста на нејзиниот основоположник Климент Охридски.

Почитувањето на кирилometодиевската традиција во рамките на Охридската книжевна школа се изразува преку употреба на глаголското писмо. Најголем број од старословенските глаголски ракописи се со македонско потекло и тие се од овој центар: Зографското евангелие, најстарото глаголско евангелие, потоа Асемановото евангелие (*Асем*) кое било во употреба во Охрид и охридско⁴ и ја потврдува, според месецословот во ракописот, неговата охридска ориентација (Мареш 2008: 246). Преку присуството на македонски јазични црти со Охридската книжевна школа се поврзуваат и Синајскиот псалтир, Синајскиот требник, како и неколку глаголски ракописи од подоцна откриената синајска збирка (Tarnanidis

² Некои најнови истражувања, поткрепени со археолошки наоди (црква од IX-X век) го локализираат центарот на епископијата на св. Климент во долината на р. Шушица во местото Велица чиј современ топоном е Велча (Velçë) во Јужна Албанија (Мучај, Джуери и др. 2014).

³ Погодиновиот псалтир потекнува од југоисточна Македонија (РЦЈМР 2001: 208).

⁴ „Солунските, словенските и македонските светци во основниот глаголски текст на месецословот на *Асем* сведочат за неговата изразита кирилometодиевска и охридска ориентација во втората половина на X век. Глосите докажуваат дека кодексот бил во употреба во Охрид (или во охридско) уште во XII-XIII век и пластично ја карактеризираат хеортолошката и идејната атмосфера на охридската црква во она време“ (Мареш 2008: 246).

1988) меѓу кои и: Псалтирот на Димитри Олтарник (3/N) од XII век во кој се среќава замената дьнь > дењь, кзгда > когда, Малиот минеј (4/N) од XI–XII век, директно поврзан со дејноста на Климент⁵, Синајскиот мисал (5/N), веројатно од XI век во којшто има замена на з > о: во, и присуство на консонантските групи џ, жд: њемоџи, сѐмоџде (Tarnanidis 1988: 106). И за Супрасалскиот зборник се претполага дека според јасните македонски особености што ги содржи, по Симеоновата редакција бил пренесен во Македонија (Мошин 1988: 91).

На овој простор може да се зборува за еден континуитет на традицијата изразен токму преку употребата на глаголското писмо. Имено, во низа кирилски ракописи се гледаат траги од глаголската писменост: во Ресенскиот фрагмент од триод⁶, во Битолскиот и во Шафариковиот триод, во Охридскиот апостол и др. има цели редови испишани со глаголица. Во македонските кирилски ракописи е честа и употребата на буквите со бројни вредности како во глаголицата, а има и други потврди за глаголско влијание.

Во поглед на правописните и фонолошките карактеристики на ракописите од Охридската книжевна школа ќе истакнеме само некои. Тука во прв ред треба да се спомене таканареченото мешање на назалите во одредени позиции, а особено зад ч: така во овие ракописи се среќава чждо, начжтъкъз, зачжтиѐ и сл. Карактеристичен рефлекс има назалот од заден ред ж кој се заменува со темен вокал. Замената ж > з, во *Бон*⁷: њжда 90.2, жздааше 37.2, 105.4, во *Заг*: същства 194v, њждьнжж 110v, е одлика на текстовите од југозападна и од јужна Македонија⁸ и таа е карактеристична за ракописите од Охридската книжевна школа. Ваквата замена е потврдена во *Дбм*, *Охр*, *Бон*, *Бит*, *Заг* и др. Таква замена има и во денешниот охридски говор (Видоески 1998: 39).

Така во Охридскиот апостол има мжи а во Болоњскиот псалтир њжда Иако, општо земено, во овие ракописи ретко се врши деназализација што е поврзано со долгото задржување на назалниот изговор во југозападните македонски дијалекти. Освен со темен вокал, ж се заменува уште и со л но оваа замена е карактеристична за ракописите од сиот македонски терен, така што не можеме да ја вброиме меѓу спецификите само на охридските ракописи. Вакви, да ги наречеме општомакедонски, одлики се уште и замената на л > ѐ, з > о, њ > ѐ. Од фонолошките карактеристики ќе споменеме уште дека јат се употребува по парните меки

⁵ „Since MS 4/N bears the clear characteristics of the Ohrid school, one might well suppose that it is Clement's adaptation and supplementation of the original book, in accordance with the new requirements of the ecclesiastical rite which in the course of time came to prevail completely (Tarnanidis 1988: 102)“.

⁶ Во Ресенскиот фрагмент од триод од X век глаголицата е употребена во запис што покажува дека ова писмо не служело само како црковно писмо (Кодов 1966).

⁷ Во *Бон* многу почесто се среќава ж место з, отколку з место ж (Шепкинџ 1906: 145). Ваквата состојба е одразена и во *Гриз*: ном. мн. джџѐра 74, вржпат 21 (Рибарова 1991: 162).

⁸ Ваква замена има во јужна Македонија и на неколку говорни подрачја на западната периферија: во Горни Полог, Дебар, Струшко, Охридско и Костурско (Видоески 1998: 44).

согласки во зависност од глаголската графиска традиција. S се употребува етимолошки и неетимолошки. Затврднувањето на консонантите е јасно изразено.

Низа морфолошки карактеристики се врзуваат со ракописите од охридскиот круг. Меѓу останатите тука спаѓаат употребата на постарите форми на аористот, аорист со наставката -шж што доведува до изедначување на парадигмите на аористот и на имперфектот (исплзмишж, възвратишж) најверојатно поттикната од морфолошките аналогии, постарите форми на минатите партиципи, употреба на старата форма на кондиционалот. Во ракописите од Охридската школа рано е потврдена наставката -ме за 1л.множ. през. есме, имаме, вѣроуеме во Охридскиот апостол. Оваа црта исто така претставува еден изразит македонизам и е раширена кај ракописите од сиот македонски терен.

Постои и една низа карактеристики на оваа школа што се одразени на лексички и на зборообразувачки план.

За авторитетот на Охридската книжевна школа зборува влијанието што таа го имала во Македонија и надвор од границите на Македонија. Ова влијание се одразило на правописен, на јазичен и на книжевностилски план. Правописните и јазичните норми на оваа школа не се единствени на македонски терен, но нивната доминантност во средновековната македонска писменост ја документираат и текстовите од други скрипториуми во кои, во различна мера, се присутни охридските норми (Рибарова 1986: 66).

Јужномакедонските говори. Важноста за јужномакедонските говори е голема не само за македонската дијалектологија или историска дијалектологија туку воопшто за развојот на словенските книжевни јазици. Само да се потсетиме дека оваа периферија на словенскиот јазичен ареал, крајниот југ, всушност претставува центар за воспоставување на јазичната норма на првиот словенски книжевен јазик. Веќе во текот на XIX век некои слависти дале попрецизна територијална локализација на говорите што биле составна компонента на старословенскиот канон. Кон тоа најголем придонес дава Ватрослав Јагиќ кој своите докази ги темели врз анализа на канонските текстови како Зографското, Мариинското, Асемановото евангелие и др., а нему набргу му се придружил и неговиот соработник Ватрослав Облак кој овие докази ги поткрепил со теренски истражувања во јужна Македонија каде што престојувал во текот на 1891-1892 година. Материјалот од овие истражувања е објавен во книгата *Macedonische Studien* во Виена. Така настанала Македонската теорија за народната основа на црковнословенскиот. Три села: Сухо, Зарово и Висока од околината на Солун во кои биле застапени говори на македонските Словени, ја дале основата за јазикот што го нормирал Константин-Кирил.

По прифаќањето на македонската теорија на Ватрослав Облак и на Ватрослав Јагиќ стана јасно дека овие македонски говори, од околината на Солун, ја дале народната основа на првиот книжевен јазик на Словените – старословенскиот. Од тие причини овие говори уште од XIX век го привлекувале вниманието на низа странски слависти. Така со овој јазичен ареал се занимавале, било со

собирање на материјал на самото место, било со анализа на односните говори, имиња значајни за славистиката како што се: Облак, Јагиќ, потоа уште и Мазон (1936), Вајан (Mazon, Vaillant 1938), Малецки (1934; 1936), Голомб (1953), Верковиќ (Lavrov, Polivka 1932) и др.

Оваа зона на билингвизам и тоа словенско-несловенски, односно македонско-грчки е особено интересна за славистите и за балканистите. Освен интерференциите во однос на јазикот, на културите, тука се среќава и интерференција во однос на писмата. На овој терен е присутна употреба на различни азбуки, па така има сочувани текстови напишани со кирилица и со грчко писмо.

Од текстовите значајни за историјата на македонскиот јазик ќе ги спомеме Македонското речничко од XVI век напишано со грчко писмо, а носи обележја на костурскиот говор, потоа четирите евангелски текстови од втората половина на XIX век: Трлиското евангелие од 1861 год. од Неврокопско, Кониовското евангелие од 1852 год. од Еницевадарско, Кулакиското евангелие од 1860 год. од Солунско и Евангелието од Бобоштица од 1870–1880 год. од Корчанско. Овие текстови се настанати на поширокот појас на јужномакедонските говори.

Но, предмет на анализа на овој реферат се ракописи од постариот, односно речиси од најстариот период на словенската писменост за кои сметаме дека се настанати на овој терен. Имено, во неколку ракописи што ѝ припаѓаат на македонската редакција на црковнословенскиот јазик може да се откријат јазични карактеристики што покажуваат дека тие ракописи се настанати на јужномакедонски терен. На ова место сакаме да прецизираме дека под јужномакедонски говори овдека ги земаме предвид говорите на потегот од солунско-воденските (долновардарските), преку серско-лагадинските до костурско-корчанските. Последниве – корчанските, според Видоески, влегуваат во западномакедонските говори. Сепак, корчанските говори имаат некои заеднички изоглоси со јужномакедонските, и тоа токму оние особини што овдека ќе бидат изделени како карактеристични за ракописите што ги разгледуваме, па затоа ги земаме предвид и овие говори од јужниот појас.

За ракописите. Ракописите во коишто се среќаваат јужномакедонски јазични црти, па според тоа сметаме дека се настанати на јужномакедонски терен, се Добромировото евангелие, Григоровичевиот паримејник, Хлудовиот триод и Погодиновиот псалтир. Треба да се претпостави дека и во други ракописи ќе се откријат вакви дијалектни карактеристики, но засега имаме увид само во овие четири.

Во однос на Добромировото евангелие и на Григоровичевиот паримејник веќе во науката е искажано мислење дека имаат јужномакедонска дијалектна основа. Покрај антологиската студија на Јагиќ за Добромировото евангелие (в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992), за овој ракопис пишуваат и Конески и во своите статии посветени Добромировото евангелие тој ги открива аргументите кои одат во прилог на тоа дека се работи за јужномакедонски ракопис. Григоровичевиот паримејник го анализира Рибарова (1994) која прецизно ја утврдува неговата дијалектна основа.

Ќе ги разгледаме одделно особеностите на секој од овие ракописи што укажува на можната врска со јужномакедонските говори.

Добромирово евангелие. Ова најстаро македонско евангелие покажува врски со глаголската писмена традиција. Употребува едноеров правопис со њ. Ракописот му претходи на периодот на мешање на носовките (само ретко има примери како љоѡа, изгоѡа). Јагиќ укажува на македонското потекло на ракописот според тоа што во него се наоѓа замена на з > о и на ж > а. Прашањето околу дијалектната средина во којашто е настанат текстот го поставува Конески и тој смета дека во *Дбм* е одразен еден јужномакедонски дијалект (Конески 1976а). Лексемита како кошоуѡа, патеѡ се карактеристични за Македонија. За формата патеѡ со замена ѡ > а Јагиќ го наведува мислењето на Драганов и Стоилов дека, во Висока, во Македонија, се изговара пентелут⁹, па така напишаната форма патеѡ има локална позадина (в. Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 15). Конески ја исклучува можноста *Дбм* да биде поврзано со Солунско. Тој ја бара неговата дијалектна основа поназапад, кон Костурско и Корчанско.

Во *Дбм* како особено важна ја истакнуваме појавата на преглас на а зад ш, ж и ч. Додека прегласот на а во ä (графиски претставено со ѡ) зад палатализираните р', л', н' и с' се среќава во *Дбм* но и во други споменици од црковнословенската писменост што му припаѓаат на јусовскиот период и претставува една од правописните одлики на македонската варијанта на црковнословенскиот, таквиот преглас зад непарните палатали ж, ч, ш кој е одразен во *Дбм*, претставува регионално ограничена појава која е најизразена во јужниот регион (Угринова-Скаловска, Десподова 1992:16). Освен зад ч, ж, ш (чѡ м. чѡ: чѡѡмь 55a7, 11, чѡсь 14aб, 55a12, 69b10, 78a7, 120a2, чѡша 18b20, 110a20, обычѡи 178b9, печѡль 170b19, запечѡтъль 130b14, съкоњѡѡ 23b14, печѡше 161a1, оучѡше 146b11, облачѡше са 60a10; жѡ м. жа: оужѡсь 26a1, 44a18, 46a2, жѡлость 127b4, бѡжѡ 20a12, можѡше 100a7, лежѡло 179b5, осажѡте 120a17, дрѡжѡвѡ 32b20, слоужѡше 160b9, множѡе 12b12, 74b15; шѡ м. ша: слышѡ 11aб, 130b10, 158b3, оуслышѡ 32a8, 90b8, 157a8, 158a3, слоушѡѡи 53a7, вѡзношѡше са 121a9, приношѡаѡж 98aб), преглас на а има и зад ц, жд (ждѡ м. жда: граждѡне 100b16, моуждѡше 31a1, исѡждѡаѡж 44b15, приѡждѡаѡж 44b13, чоуждѡаѡж са 59b20, саждѡаѡж 96b2; цѡ м. ша: отѡвѡцѡѡти 19a5, 85b12, 107b5, свѡцѡѡшѡ 109b2, завѡцѡѡи 111a3, обѡцѡѡшѡ 17a3, прѡцѡѡше 116b10, плѡцѡѡниѡѡж 117b3). Покрај овие примери, паралелно се среќаваат и такви без преглас зад соодветните консонанти. Зад ц односно замена на ца со цѡ има само во еден пример: отрицѡѡти са. Зад з ваква замена не се среќава.

⁹ „На јужната периферија на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик и денеска среќаваме примери со запазен назализам (сп. *гранди*, *кранк* во корчанскиот, *грѡнди*, *крѡнго* во костурскиот и сушковисочкиот)“, (Видоески 1998: 35). Секундарен назализам денеска се среќава во Солунско и во Корчанско (*мангла* во Сухо, *мангла* во Бобоштица), (Видоески 1998: 35).

Овој преглас се јавува во коренски слогови и во слогови на основата. Го нема во флексијата: *џџа, мжж*. Јагиќ истакнува дека групите *џџ, жџ, шџ* и *ждџ, џџ* се толку бројни: има околу 400 примери во ракописот (Конески 2001:16) што на нив мора да се гледа како на особен признак на овој текст (Угринова-Скаловска, Десподова 1992 :42). Ова претставува жива особеност на говорот на препишувачите. Соодветна ситуација, преглас на *a > ä* (>e) денес има во целиот појас на јужномакедонските говори: *жџба, чџша, шџрка* во Сухо и Висока, Солунско, *жџба - жџба'аџа*, Корчанско, *чеџа*, Костурско, Кукушко (Конески 2001:15). Како што истакнува Конески (2001:16): „Интересно е дека во говорот на Бобошчица и денес е уште дејствен еден онаков модел каков што е видлив во *Дбм*: преглас зад непарните меки консонанти во одделни лексеми, но не и во флективните наставки: сп. *чџша, фџс, болничџф, жџба, жџли, жџр, шџрка, Бобошчџнин*, но *џр'џжа, к'џжа, д'џша, в'џша, к'џшча, џл'џча* итн.“, но не и во граматички наставки (*гриџа, дуџа*). Истотото го забележува и Видоески (1998: 348), дека во околината на Корча, во двете села Бобошчица и Дреновени, меѓу сочуваните архаизми е и прегласот на /a/ во /ä/ под акцент и во /e/ во неакцентиран слог зад палатален консонант: *жџне, жџба - жџемче, џ'џес*.

За потесна определба на дијалектната основа на *Дбм* помага тоа што во него има говор во кој *а* при деназализација совпаднал со *џ*: свџт (м. свџтџ), сџмџ (м. сџмџ). Тоа, според Конески, ги исклучува југоисточните македонски говори во Солунско и во Серско каде што има различни рефлекси на *а* и на *џ*.

Конески укажува и на некои лексички елементи што го врзуваат *Дбм* со јужните говори. Примерот *дџџ лапыџџ*, каде што пишувачот го заменил зборот *лепта* со *лапка*, упатува на Костурско каде што постои лексема *лапка* со значење *јаболко*. Лексемата *лаџка* е документирана на сета костурска територија (Видоески 1999:100)¹⁰. Глаголот *сџагаџеџ* во *Дбм* (во други евангелија: *помџшлџџеџ Зоџ, Мар, Трнов*) со значење 'се слага' односно 'мисли', 'смета' е распространет во западните македонски говори. Потоа, глаголот *неслоџшаџџи* (во други евангелија: *отџмџтаџџи са мене Зоџ, Мар, Трнов*), односно *слоџшати* во значење 'е послушен', 'се потчинува' е обичен во македонскиот јазик.

Близината со грчката јазична средина во *Дбм* се согледува и преку некои непреведени зборови *аминџ, аминџ леџ оминџ* место *глаголџ вџмџ* или преку замена на зборот *римлџне* со грџци: и *приџетџше грџци вџзџџт* и *мџсто* и *џзыкџ*. Вакви

¹⁰ Интересно е да се забележи дека зборот *лапка* за *јаболко* е сочуван и во некои конзервирани говори на наши преселници во Турција. Станува збор за Македонци што живеат во Кападокија, во с. Мустафа Паша (околу градот Синасон) и во Ургуп. Потекнуваат од селата Жервен, Сервич (Сорович) меѓу Лерин и Воден и од Забордени, сите се села во Егејска Македонија. Преселени се околу 1924 год. Тие од својот речник ги изделуваат следниве лексеми: *дечки* – машки потомци, *круши, лапки* (јаболки), *зарделии* (кајсии), *црници, ореви, чупка* (чупа – девојка), *в. фелтон*: Волшебниот свет на Кападокија, 5, Зборувате ли по „нашки“!?, *Нова Македонија*, 19 октомври 1998, 7.

замена можело да има само таму каде што словенските препишувачи била билингвални, а евентуално, според Јагиќ, и Грците умееле да пишуваат словенски кодекси (Угринова-Скаловска, Десподова 1992:34). Очигледно е дека се работи за област на судир на две културни традиции. Во употребата на формата грџи м. римлѣне препишувачот извршил историска актуелизација бидејќи за него не била далечна мислата дека токму Грците (Ромеите) можеле да дојдат и да ја потчинат земјата и народот (Конески 1976а:7).

Дбм ја претставува дијалектната средина на препишувачите, а е ракопис кој ги следи најдобрите традиции на Охридската книжевна школа меѓу кои една од најизразените е следењето на глаголската традиција изразено преку употребата на ѣ за ѣ и за ѡ.

Григоровичев паримејник. Ова е ракопис од крајот на XII, почеток на XIII век. Употребува само з. Најкарактеристично за овој ракопис е мешањето на ѣ со ѡ, а тоа е очигледно поврзано со глаголската традиција. Во *Григ* ѣ и ѡ се мешаат и со ѡ. Според Рибарова (1994: 94), во јазичниот узус на писецот на *Григ* не постои критериум според кој тој би можел да ги разликува позициите со етимолошко ѣ од позициите со етимолошко ѡ. Слична состојба до денес е зачувана, целосно или делумно, во некои периферни јужномакедонски говори.

Во ракописот се ретки случаите на деназализација, и тоа ж > з: вѣзѣиѣѣѣ да вижд (1 едн. през.). Ваква деназализација се јавува во ракописите од Охридската книжевна школа (*Добр*, *Охр*, *Бит*, *Бон*), како и пошироко во ракописите што се поврзуваат со јужномакедонска подлога.

Особено карактеристична црта на ракописот, што овозможува попрецизно негово лоцирање, претставува замената на з со з: вѣтиѣ 17v24, вѣтиѣ 80r13, 87v25, вѣ(стѣ) 1v7, 9r16, 19v4, сѣ зѣмнѣми 18v15, помѣшлѣи 20r7, покрѣваѣж 28r4, вѣшнѣго 29r7, вѣсѣитити 30r7, вѣшѣ 75r7, сѣмѣслѣи 32v20, тѣ(ѣтѣ) и сл. Оваа појава јасно покажува на задржувањето на посебниот изговор на з во јазикот на препишувачот. Мешањето на з со з денес претставува регионално обележана појава позната во височкиот говор (Рибарова 1994:97).

Во *Григ* ѣ ја чува мекоста: пѣѣѣлѣ, пѣѣѣлѣ. Има појава на редукција на вокалите: своѣѣмоѣ, еѣоѣ, послѣшѣи.

Уште една важна карактеристика на *Григ* е употребата на форми на -ои кај сложената тврда промена на придавките: великои, доврои, шѣлѣѣнои и сл. Во овој случај *Григ* се надоврзува на состојбата одразена во постарата македонска писменост и позната во дијалектите од Солунско. Завршокот -ој кај сложените придавки е познат во денешните дијалекти во Зарово и во Висока.

Според своите особености *Григ*, констатира Рибарова, може да се лоцира пошироко во јужномакедонските говори, потесно во него е одразен дијалект од Солунско.

Хлудов триод. Ова е ракопис од XIII век. Во него се употребува само њ. Во *Хлуд* има ѣ м. а зад непарните палатали, особено зад ч: чѣшж, печѣлми, ѡмрачѣше. За консонантскиот систем е карактеристична замената на групите –гд– со –дг–: тодга 40r22, 41v24, 57v31, 66r22, 78v26; едга 105r3, 107r10, 109v31; иподга 156v13, 84v21. Ваквата метатеза кај прилозите е присутна и во други стари текстови како што се *Дбм*, *Јов* (Конески 1983:63).

Во врска со ѣ *Хлуд* покажува најголемо отстапување од нормата и се приклонува кон другите ракописи од јужномакедонска провениенција. Тука се среќава мешање на ѣ со ја во иницијална позиција, што е очигледна врска со глаголската традиција. Во *Хлуд* има случаи на замена на ѣ со а зад ц во најразлични позиции во зборот: цалаление 145v26, цалование 54r10, 58v19, цаловавши 19v22, цаловати 11v8, 23v35, цалоуемз 139v30, цаломждрзиж 73v13, цал 146r9, рѣцамз 139v30, рѣцате 107r22.

За неразликувањето во употребата на ѣ и на а зад непарните меки консонанти укажува и обратната појава, т. е. употребата на ѣ м. а зад ч: чѣшж 39r17, 41r18, печѣли 114r30, 176r7, 178v5, 57v25, печѣлми 123v34, 60r7, печѣлзми 105r14, печѣлѣ 18v35, 135v8, 146v1, ѡмрачѣше са 105r5, ѡмрачѣжѣа 26r32, ѡмрачѣжѣиѣхъ 64r6, ѡблѣуенз 81v24, ѡблѣуенз 68r32, ѡблѣуенѣ 38v32. Промената на а во ѣ зад ч е регионално маркирана на јужномакедонските говори (Видоески, Конески). Оваа појава ја има и во *Дбм* и во *Дбј*. Нејзините резултати се нивелирани во одредени морфолошки категории, ја нема во падежни завршоци и не е обична за презент.

Во лексиката на *Хлуд* има голем број грцизми: понт м. море (понта 97v21, понтѣ 169v24, понѣтомъ 176v1), хламида м. риза (хламида 111r31) и сл. Лексиката во паримејниот текст на *Хлуд* покажува врски, особено во архаизмите, со *Григ*.

Погодинов псалтир. Ракопис од XIII век. Едниот писец употребува з а другиот њ. Со ретки примери е потврдена деназализацијата на ж во з: жѣааше 41r3, 62r2.

Има примери на замена на зи со з: навѣкше 30r20, азѣкомѣ 31r6, нѣнѣ 31r6. Слични промени се познати во *Григ*, а денес се среќаваат во височкиот говор.

Мекоста на ч се чува, па зад него се врши преглас на а во ѣ: чѣша 32r33, величѣти 98r9, чѣемына tit92r, покрај печѣааѣ са 118r23, печѣалина 118r28. И кај други непарни согласки во *Пог* се чува мекоста шѣоматѣ 92r4, ѣављѣшо са tit 138r, 143r6, множѣише 90r7 и сл.

За *Пог* е карактеристична појавата на в-протетичко: свѣжѣ 103r22 (свѣжѣ во *Бон*), вѣжемѣ (жжемѣ во *Бон*). В-протетичко, како што забележува Видоески, е стара дијалектна изоглоса што упатува на југоисточниот ареал. Го има во серско-

драмско-лагадинските говори: во драмскиот говор важе, ваглин, wadica; во Серско вадица; во костурските ваглен, важ'ица; во костурско-корешчанскиот воглен *Руп*, ваглен *Поз*, важ'ица *Вамб*, веж'ица *Ти*, важ'ица *Поз*; во Леринско ваглен, важ'ица.

Во четирите ракописи ги посочивме само оние особености што можат да се изделат како јужномакедонски. Од нив една се среќава друи во три од четирите ракописи, а тоа е прегласот на $\lambda > \text{ѣ}$ во *Дбм*, *Хлуд* и во *Пог*.

Заклучок

Може да се претпостави дека на територијата што ги опфаќа јужномакедонските говори постоел средновековен скрипториум (или скрипториуми). Овие ракописи во голема мера ги почитуваат традициите (правописни, фонолошки, морфолошки, лексички) на Охридската книжевна школа. Тоа наведува на заклучок дека под поимот Охридска книжевна школа треба да подразбираме територија многу поширока од Охрид со околните села, дека таа имала влијание и на територијата на западна и на јужна Македонија и опфаќала повеќе скрипторски центри.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бицевска, К. 2000. Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век, Скопје.
- Богданович, Д. 1983. Книжевна школа и книжно средище. *Palaeobulgarica/ Старобългаристика VII* (1983), 4, 106–109.
- Видоески, Б. 1984. Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик. Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје, 53–77.
- Видоески, Б. 1998. Дијалектите на македонскиот јазик, том 1, Скопје.
- Видоески, Б. 1999. Дијалектите на македонскиот јазик, том 2, Скопје.
- Динев, П. 1946–1947. Книжни средища в средновековна Бугарија. Исторически преглед III, 4–5, Софија, 407–425.
- Јерковиќ, В. 1988. Средновековне ортографске школе код Срба. Југословенски семинар за стране слависте 31, Београд, 19–28.
- Кодов, Х. 1966. Фрагмент от старобългарски рѣкопис с глаголическа приписка. Климент Охридски. Сборник статии по случај 1050 години от смртта му. Софија, 121–131.
- Конески, Б. 1976а. Белешки за Добромировото евангелие. Прилози на МАНУ: Одделение за лингвистика и литературна наука I, 1–2, Скопје, 5–9.
- Конески, Б. 1976б. Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик. Годишен зборник на Филолошкиот факултет 2, Скопје, 13–22.
- Конески, Б. 1986. Охридската книжевна школа. Климент Охридски. Студии, Скопје, 9–24.
- Конески, Б. 2001. Историска фонологија на македонскиот јазик, Скопје.
- Макаријоска, Ј. 2010. Дејноста на Охридската книжевна школа и јазикот на црковнословенската писменост во Македонија. Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција. Скопје, 213–228.

Мареш, Ф. В. 2008. Словенските светци во Асемановото евангелие. Ф. В. Мареш. Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик, Скопје, 239–248.

Мошин, В. 1988. Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке. Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Скопје: МАНУ, 85–97.

Мучай, С., Джуери, С., Ристани, И., Пентковски, А. М. 2014. Средновековные церкви в долине Шушицы (Южная Албания) и славянская епископия свт. Климента Охридского, Slověne. International Journal of Slavic Studies. Vol. 1. Москва, 5–42.

Пентковски, А. М. 2011. Греческий оригинал славянского Синаксаря и его локализация. Славяно-русский пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции за сентябрь-февраль). Том II. Указатели. Исследования. Издание подготовили В. Б. Крыско, Л. В. Прокопенко, В. Желязкова, И. М. Ладыженский, А. М. Пентковски, РАН, БАН, Москва, 152–172.

Рибарова, З. 1986. Охридските традиции во јазикот на македонската средновековна писменост. Климент Охридски. Студии, Скопје, 56–78

Рибарова, З. 1994, З. Рибарова, Основни правописни и фонетски особености на Григоровичевиот паримејник. Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Скопје, 93–99.

Угринова-Скаловска, Р. 1986. За средновековните книжевни школи во Македонија. Климент Охридски. Студии, Скопје, 51–56.

Угринова-Скаловска, Р., Десподова, В. 1992, Добромирово евангелие II, Скопје

Цубалева, М. 1993. Лексиката на коментарот кон Погодиновиот и Болоњскиот псалтир. (Магистерски труд во ракопис). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. Скопје.

Gołob, Z. 1953. Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Solunskiem), Sprawozdania PAU 2, 77–81.

Koneski, B. 1983. A Historical Phonology of the Macedonian Language. Heidelberg.

Lavrov, P. A., Polivka, J. 1932. Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verko- vičovych, Praha.

Mazon, A. 1923. Contes slaves de la Macédonie sudoccidentale: étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore, Paris.

Mazon, A. 1936. Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris.

Mazon, A., Vaillant, A. 1938. L'évangélaire de Kulakia: un parler slave du Bas Vardar, Paris.

Tarnanidis, I. C. 1988. The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery of Mount Sinai, Thessaloniki.

Скратеници

РЦЈМР– Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција. гл. ур. З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска. Т. I. Вовед, а–в, Скопје 2006. Т. II, св. 8–9, Скопје 2008, св. 10, Скопје 2009, св. 11, Скопје 2013 →, ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Кратенки на изворите

X–XI век

Асем – Асеманово евангелие

Зо̄р – Зографско евангелие

Мар – Мариинско евангелие

XII век

Бӣи – Битолски триод

Дб̄м – Добромирово евангелие

Охр – Охридски апостол

XII–XIII век

Грӣ – Григоровичев паримејник

XIII век

Бон – Болоњски псалтир, 1230-1241 год.

Вран – Вранешнички апостол

Дб̄ј – Добрејшово евангелие

За̄ – Загрепски триод

Јов – Евангелие на поп Јован

Орб – Орбелски триод

По̄ – Погодинов псалтир

Трнов – Трновско евангелие

Хлуд – Хлудов триод

Шаф – Шафариков триод